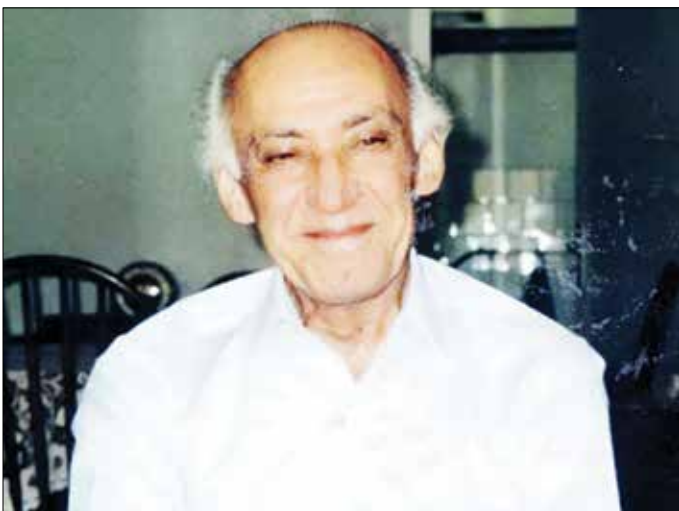

۱۰ سال ترقی

تلاش فریدون آدمیت برای اندیشه‌پروری به جای تاریخ‌نویسی در اندیشه ترقی و حکومت قانون عصر سپهسالار

احمد واعظی مقدم
روزنامه‌نگار

تفکر ملی و استفاده از لغاتی چون «وطن»، «وطن‌پرستی»، «ملتی» و «ملی» وجه تازه‌ای در این آثار یافته و به لحاظ اقتصادی نیز به فقر عمومی و تنزل زراعت و تجارت نظر دارند. به این ترتیب از خلال این فصل پیدایش نخستین بارقه‌های انتقادی و گرایش به نوعی خواهی در ایران بازمی‌آید می‌شود. سومین بخش کتاب مجاللی است تا نویسنده به سراغ تأسیسات جدید برود و رابطه آن‌ها را با تحولات فکری پیش گفته بیان کند. این تأسیسات عبارتند از: شورای دولت، مجلس مصلحت‌خانه عامه و مجمع فراموش‌خانه که هر سه بنیاد و نمود جریان متصل واحدی بودند و سرنوشت هر سه پیوسته به یکدیگر بود. نویسنده سپس به بیان سرشت و سرنوشت هر یک از این تأسیسات جدید پرداخته است و نشان می‌دهد این سه نهاد چگونه پیش از آنکه پا بگیرند و رونقی پیدا کنند، متزلزل شدند. فصل چهارم تصویری است از دوران پس از این ناکامی‌ها که نویسنده با عنوان «شکست اصلاحات- پیشروی افکار» به بیان علل بازگشت دولت از مسیر اصلاح و شکست این فرآیند می‌پردازد. برخی دلیل این شکست را در آن می‌دیدند که محرک اصلاح در ایران برخی از شکست‌های تاریخی و رسوایی سیاسی بود اما هیأت دولت اصلاح‌گر در نهایت از همان عناصر مخالف ترقی تشکیل می‌شد و انگیزه‌های سودجویی آنان را به مخالفت با هرگونه اصلاحی می‌کشاند. به این ترتیب با گذشت زمان شور اصلاح فرونشست. نکته دیگری که به نظر آدمیت در مورد شکست اصلاحات در این دوره قابل تأمل است، درگیری دولت با مسائل داخلی دیگر مانند خشکسالی، قحطی نان و آشوب‌های پی‌درپی شهرها بود که به جای چاره‌اندیشی و مقابله با دشواری‌های آن، واکنش دولت نفی اصلاحات بود.

اندیشه‌ای غلبه دارد. «تحول ذهنی: نگرش عقلی» و «تحول اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی و اقتصادی» عنوان این دو فصل است که نویسنده طی آن به ذکر سیر تحول جدید فکری در ایران پرداخته است. او سه جهش فکری در دوره قاجار تا زمان انقلاب مشروطه را این‌گونه صورت‌بندی می‌کند: «آغاز اصلاحات یا دوره عباس میرزا، اصلاحات مضبوط همه‌جانبه یا عصر میرزا تقی‌خان، در تلاش ترقی یا برزخ تاریخی، تحرک، تجدد و ترقی یا عصر سپهسالار و در نهایت تکوین ایدئولوژی جنبش ملی مشروطیت». سپس به شناسایی واکاوی یک فاصله بیست ساله از برافتادن دولت امیرکبیر که در جریان آن «چرخ دستگاه اصلاح و ترقی از گردش بازماند و کشور راه قهقرا گرفت» تا آغاز دولت سپهسالار می‌پردازد. جایی که میرزا آقاخان نوری بر تخت صدارت تکیه زده و غرامت‌هایی چون رسوایی جنگ هرات، فساد دستگاه دیوان، یغمارگری حکومت، خزانه خالی و تنزل عمومی همه شئون اجتماعی حاصل آن شد. در فصل دوم چند رساله عصر قاجار به عنوان معیار تحول فلسفه مورد شناسایی و واکاوی قرار می‌گیرد که اغلب جنبه انتقادی دارند و به درجات مختلف به دنبال اندیشه اصلاح و ترقی هستند. «کتابچه قواعد مجلس مصلحت‌خانه»، «دفتر تنظیمات» و «شرح عیوب و علاج نواقص مملکتی ایران» سه اثری است که در این فصل مورد بررسی قرار می‌گیرد. نگارش چنین آثاری به نظر آدمیت حکایت از دگرگونی در تفکر علمی دارد که آرای متقدمین را متزلزل کرده است و جهت کلی آن بهبود اصول سیاست، وضع تنظیمات و «قواعد جدید موضوعه» است و قصد دارند که آیین بی‌قانونی و خودکامگی فرد را به چالش کشیده و نفی کنند. همچنین

پژوهش در باب نامداران و به ویژه متفکران عصر قاجار، یکی از عمده‌ترین تمرکزهای مطالعاتی «فریدون آدمیت» در سراسر آثارش است اما این پژوهش‌ها صرفاً یک زندگی‌نامه‌نویسی محسوب نمی‌شود. روایتی از تاریخ ایران است که در خلال آن نویسنده هم‌زمان که به ذکر وقایع تاریخی و شرح اقدامات، اقوال و افکار افراد می‌پردازد، نوعی نگاه نظری به اندیشه‌های سیاسی آن عصر دارد و پژوهش‌های او گاه در پرتوکردن این وجه نظری آن قدر جلو می‌رود که خواننده سیر تاریخی حوادث را در اثر گم می‌کند.

به نظر می‌رسد عمده هدف نویسنده نیز پرداختن به همین وجه موضوع یعنی اندیشه فلسفی در ایران است، نه پردازش صرف تاریخی در موضوعات. خودش در مقدمه این اثر نوشته است: «تحقیق در فلسفه اجتماعی جدید ایران را یازده سال پیش با نشر کتاب «فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت» آغاز نهادم. پیش از آن هیچ اثر ایرانی و خارجی را که در زمینه بیان این معنی کوشیده باشد، سراغ ندارم. پس از آن چند رساله دیگر نوشتم و این رساله پنجمین است که همه در پروراندن آن مقصود نگارش یافته». به این ترتیب به نظر می‌رسد در همین جا به منتقدانی که از او انتظار ذکر وقایع تاریخی را با دقت و ترتیب رخدادها و شرح حوادث دارند، داده است.

کتاب در حقیقت سرگذشت زندگی میرزا حسین خان سپهسالار نیست و محدود به دوران زمامداری او نیز نمی‌شود، بلکه تحقیق در جریان تاریخی مهمی است، در دوره‌ای که سپهسالار به عنوان سفیر تجددطلب و وزیر اصلاح‌گر، نماینده شاخص آن بود. به این تعبیر بیشتر شرح یک جریان فکری و اجتماعی را در میانه فرازونشیب‌های سیاسی می‌توان در این اثر دنبال کرد. نویسنده به گونه‌ای توانمند به تحولات سطح بین‌الملل و تأثیر آن بر روند این جریان نیز می‌پردازد. کتاب در شانزده بخش سازمان‌دهی شده است و نویسنده به مدارک و منابع دست‌اول آن روزگار برای نگارش اثر دسترسی داشته است. از مجموعه اسناد میرزا حسین خان سپهسالار تا مجموعه اسناد دانشگاه «ییل» و اسناد کتابخانه ملی مجلس با وسواس تاریخ‌نگارانه در نگارش این کتاب مورد استفاده قرار گرفته است.

اندیشه خاموش اصلاح
در فصل اول و دوم کتاب به وضوح نگاه

امیرکبیر و ایران

■ فریدون آدمیت
■ انتشارات خوارزمی
■ ۸۰۰ صفحه
■ ۱۸۰ هزار تومان

به یقین یکی از مهم‌ترین آثاری که درباره امیرکبیر تاکنون به رشته تحریر درآمده، این اثر آدمیت است. این کتاب شرح اقدامات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی امیرکبیر و اصلاحات و تفکرات او است. در این تحقیق بر پایه اسناد رسمی وزارت امور خارجه ایران، مجموعه‌نامه‌های خصوصی امیرکبیر، کتاب‌ها و سفرنامه‌ها و آثار مؤلفان خارجی و ایرانی در مورد زندگی و اقدامات صدراعظم نامدار دوره ناصری به رشته تحریر درآمده است.

ایدئولوژی نهضت مشروطیت ایران

■ فریدون آدمیت
■ انتشارات گستره
■ ۴۹۸ صفحه
■ ۱۶۰ هزار تومان

انقلاب مشروطه از نگاه نویسنده تحول و تجدیدی در ساختار سیاسی و اجتماعی جامعه آن روز ایران بود که بعد از سال‌ها اقدامات بی‌ثمر در زمینه اصلاحات به صورت اعتراضی جمعی ظهور پیدا کرد. جلد نخست کتاب در چهار محور کلی و شانزده بخش شکل گرفته است. عناوین این محورها عبارتند از: شکست اصلاحات؛ تشکیل نهضت مشروطه‌خواهی، فلسفه اجتماعی و سیاسی و عصر حکومت ملی. قسمت دوم نیز در سال ۱۳۵۳ نوشته شد و رساله‌ای تحقیقی است در افکار و آرای محمدامین رسول‌زاده، متفکر حزب دموکرات ایران و نویسنده روزنامه ایران نو.

فکر آزادی و مقدمه نهضت مشروطیت

■ فریدون آدمیت
■ انتشارات گستره
■ ۲۸۸ صفحه
■ ۱۷۰ هزار تومان

این کتاب چهارمین اثر فریدون آدمیت است که در سال ۱۳۴۰ برای نخستین بار در زمره کتاب‌های تاریخی انتشارات سخن به بازار آمد. این کتاب زمینه‌های پیش از بروز انقلاب مشروطه از دیدگاه اندیشه آزادی در ایران را بررسی می‌کند و فصل مربوط به «جامعه آدمیت» به لحاظ مدارک و اسناد تاریخی بسیار حائز اهمیت است.